

Edukacja do starości młodzieży szkolnej

Składam serdeczne podziękowania
Pani Profesor
dr hab. Grażynie Kempie
za życzliwość i cenne wskazówki
w trakcie pracy nad książką

Anna Trzcionka-Wieczorek

Edukacja do starości młodzieży szkolnej

Recenzent:

Jolanta Szempruch

Redaktor: Katarzyna Wyrwas

Projekt okładki: Natalia Łukomska

Redakcja techniczna: Małgorzata Pleśniar

Korekta: Marzena Marczyk

Łamanie tekstu: Bogusław Chruściński

Redaktor inicjujący: Paulina Janota

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2021:

Copyright © 2020 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.01.2022

publikacja dostępna na licencji

Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach

4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

<https://orcid.org/0000-0002-0499-2110>

Trzcionka-Wieczorek, Anna

Edukacja do starości młodzieży szkolnej /

Anna Trzcionka-Wieczorek. - Katowice :

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020

<https://doi.org/10.31261/PN.4011>

ISBN 978-83-226-3998-6

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3999-3

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9

71-063 Szczecin

Wstęp

Z badań demograficznych wynika, że współczesne społeczeństwa starzeją się, a do grona państw określanych jako „demograficznie stare” należy także Polska¹. Zgodnie z raportami sporządzonymi przez Główny Urząd Statystyczny osoby w wieku poprodukcyjnym liczą 6 835 529 (ludność ogółem 38 386 476), co stanowi około 18% populacji naszego kraju². Proces ten postępuje, gdyż najnowsze prognozy demograficzne wskazują na dalszy wzrost liczby osób w podeszłym wieku. Według nich w roku 2050 liczba seniorów przekroczy 30% ogółu ludności Polski³. Należy przy tym wziąć pod uwagę, iż starzenie się to nie tylko proces biologiczny, ale także zjawisko społeczne. Tymczasem, jak piszą gerontolodzy, między innymi Justyna Stypińska czy Sabina Pawlas-Czyż, w naszym kraju rośnie powszechność ekskluzji społecznej oraz niechęć do ludzi starych jako grupy społecznej, co jest niepokojące⁴.

Należy temu przeciwdziałać, dlatego rok 2012 został ustanowiony Europejskim Rokiem Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej. W jego przygotowanie włączyło się około 40 organizacji europejskich. Głównym zadaniem ich było podjęcie działań przeciw dyskryminacji seniorów oraz uświadomienie społeczeństwom, iż starość może być okresem dającym człowiekowi wiele możliwości rozwojowych, wskazanie sposobów aktywnego, zdrowego i niezależnego życia w starości, ale także wypracowanie umiejętności nawiązywania oraz utrzymywania poprawnych więzi międzypokoleniowych⁵. Podobną kwestię rozważano podczas II Kongresu Demograficznego „Polska

¹ J. Kurkiewicz, red., *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, Kraków 2007, s. 38.

² Dane na podstawie raportów Głównego Urzędu Statystycznego z czerwca 2019 r., www.stat.gov.pl, dostęp: 3.01.2020.

³ Tamże.

⁴ J. Stypińska, *Dyskryminacja osób starszych w Polsce*, „Niebieska Linia” 2010, nr 2, s. 3; S. Pawlas-Czyż, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmacniania społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień” 2008, nr 7–8, s. 32–33.

⁵ L. Pokrzycka, *Edukacja przez całe życie*, „Nowa Szkoła” 2012, nr 2, s. 36–38.

w Europie – przyszłość demograficzna”, zorganizowanego w dniach 22–23 marca 2012 roku⁶.

Należy uwypuklić, iż zdrowotne, materialne czy społeczne problemy seniorów przyczyniają się do marginalizacji tej grupy wiekowej. Część seniorów ma trudności z zabezpieczeniem podstawowych potrzeb, a ich kontakty społeczne zawężają się do najbliższej rodziny czy też sąsiadów⁷. Geriatrizy, psychologowie człowieka staroego i gerontologowie piszą, że zjawisko to wymaga coraz większej troski naszego państwa oraz społeczeństwa w zakresie zabezpieczenia potrzeb życiowych seniorów. Uważają także, iż osoby stare doświadczają konsekwencji transformacji ustrojowej, globalizacji, trudności gospodarczych, nieładu społecznego, nieakceptowania starości i seniorów przez osoby młode. Trudności te często u osób po 60. roku życia przekraczają ich możliwości psychospołeczne i wpływają na pogorszenie jakości ich życia⁸.

Dlatego badacze twierdzą, że należy temu przeciwdziałać, a nie tylko rozpoznać obecny stan wychowania do starości prowadzony w stosunku do uczniów w szkołach ogólnokształcących. Należy ustalić w nim braki i wprowadzać stosowne zmiany. Zdaniem gerontologów, każdy z nas powinien przygotowywać się do swojej starości oraz do życia w społeczeństwie demograficznie starym od najwcześniejszych lat życia⁹.

Edukacja do starości, zdaniem Marka Niezabitowskiego, powinna trwać od najmłodszych lat, gdyż wypracowany w młodości styl życia ma swoje konsekwencje w przyszłości w postaci dobrej lub złej adaptacji do zmian, jakie mają miejsce po przejściu na emeryturę¹⁰. Grażyna Orzechowska dodaje natomiast, że niektórych problemów w starości można uniknąć poprzez odpowiednie przygotowanie się do niej, między innymi do łatwości w nawiązywaniu kontaktów interpersonalnych, umiejętności aktywizowania intelektualnego oraz korzystania z różnego rodzaju form oświaty dla seniorów¹¹.

⁶ W. Mazur, *Demografia w zapaści, przyszłość jest mgłą*, <http://naszapolska.pl>, dostęp: 7.12.2012.

⁷ E. Kantowicz, red., *Koncepcje i praktyka działania społecznego w pracy socjalnej*, Olsztyn 2011, s. 59.

⁸ Por. G. Łój, *Miejsce człowieka staroego w rodzinie i społeczeństwie*; R. Konieczna-Woźniak, *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, [w:] *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, red. A. Fabiś, Sosnowiec 2005, s. 51–69.

⁹ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 222–223; M. Kielar-Turska, red., *Starość. Jak ją widzi psychologia. Siła umysłu w starości*, Kraków 2019; P. Brudek, S. Steuden, I. Januszewska, A. Gamrowska, *Oblicza starości we współczesnym świecie*, t. 1, *Perspektywa psychologiczno-medyczna*, Lublin 2015; M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek, red., *Oblicza starości we współczesnym świecie*, t. 2, *Perspektywa społeczno-kulturowa*, Lublin 2015.

¹⁰ M. Niezabitowski, *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej. Problemy uczestnictwa społecznego*, Katowice 2007, s. 11.

¹¹ G. Orzechowska, *Przygotowanie do starości*, „Edukacja Dorosłych” 2003, nr 3, s. 16–17.

W ostatnich latach w społeczeństwie zmieniły się także uwarunkowania życia, a w tym przeobrażenia w strukturze rodziny¹². Według badaczy występuje kryzys rodziny dwupokoleniowej, spowodowany większą liczbą rozwodów, których konsekwencją jest samotne wychowywanie dzieci. Opiekę nad nimi powierza się pedagogom w żłobkach, przedszkolach, świetlicach szkolnych i środowiskowych. W związku z tym babcia i dziadek mogą czuć się wyobcowani oraz zbędni. Konsekwencją tego jest to, że wnuczęta nie czerpią doświadczeń i wzorów postaw z relacji z seniorami¹³. Czynniki te zatem nie wpływają korzystnie na kształtowanie wrażliwości emocjonalno-społecznej między pokoleniem młodych i starych.

Jak wynika z badań zespołu naukowców pod kierunkiem Marii Kuchcińskiej, wizerunek seniora u młodzieży to człowiek schorowany i niedołączony, niezdolny do pracy, często bez środków utrzymania, wymagający stałej pomocy oraz opieki. Poza tym przejście osoby na emeryturę oraz wycofywanie się jej z pełnienia wielu ról społecznych w okresie starości utożsamiane bywa przez pokolenie młodych z nieużytecznością i prowadzi do marginalizacji starszej osoby. Badani respondenci (młodzież) traktują okres starości jako czas oczekiwania na śmierć oraz czas, w którym senior wymaga pomocy od młodych¹⁴.

Także rezultaty badań empirycznych prowadzonych pod kierunkiem Zofii Brańki czy Marii Braun-Gałkowskiej wskazują, że postawy młodzieży wobec ludzi starych są negatywne i umacniają stereotyp nieakceptowania ich. Tego rodzaju opinie adolescentów rzutują na negatywne postępowanie osób w wieku emerytalnym, bo nie uczestniczą oni w życiu społecznym, nie z powodu niesprawności fizycznej czy umysłowej, lecz w konsekwencji cudzych opinii i zachowań, tworzących u nich bariery psychologiczne¹⁵. O procesie stereotypizacji pisze też Małgorzata Brzezińska. Jej zdaniem konkretni seniorzy oceniani są pozytywnie, ludzie starzy jako grupa społeczna postrzegani są natomiast o wiele bardziej negatywnie. Przy czym badania empiryczne psycholog wskazują, iż wśród dzieci przeważają pozytywne ustosunkowania wobec ludzi starszych, wśród młodzieży zaś nie ma jednoznacznych postaw. Można także zaobserwować różnice w postrzeganiu starszych kobiet i mężczyzn. Mężczyźni określane są bardziej przychylnie (jako panowie „będący w sile wieku”) niż kobiety, które zdaniem młodych to babcie i staruszki¹⁶.

¹² T. Senko, *Relacje osób starszych z dziećmi i wnukami*, [w:] *Egzystencjalne problemy człowieka w okresie starzenia się*, red. Y. Karandashev, T. Senko, Mysłowice 2011, s. 235.

¹³ M. Bienko, *Znaczenie więzi wielopokoleniowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 9, s. 3–5.

¹⁴ I. Grzeszek, *Stereotyp starości*, [w:] *Zdrowie człowieka i jego edukacja gerontologiczna*, red. M. Kuchcińska, Bydgoszcz 2004, s. 118.

¹⁵ M. Mądry, *Postawy osób młodych wobec ludzi starych*, [w:] *Wybrane problemy opieki i wychowania*, red. Z. Brańka, Kraków 1997, s. 109; M. Braun-Gałkowska, *Ludzie starzy bywają różni*, [w:] *Starość. Między tradycją a współczesnością*, red. M.D. Adamczyk, Kraków 2016, s. 13–14.

¹⁶ M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Warszawa 2011, s. 54; por. M. Finogenow, *Postawy wobec starszych kobiet i mężczyzn* –

Takie opinie, jak piszą Grażyna Orzechowska i Ewelina Maciantowicz, nie są uzasadnione naukowo, ale wynikają z braku w naszym społeczeństwie edukacji do starości, co powoduje niechętnę nastawienie młodzieży do osób starych, ich potrzeb i problemów, a także wywołuje lęk przed własną starością. Badaczki uważają, iż ważne jest, oprócz podejmowania w szkołach tematów przybliżających dzieciom i młodzieży zagadnień dotyczących seniorów oraz starzenia się, stwarzanie okazji do nawiązywania relacji międzypokoleniowych. Celem tychże spotkań, według nich, powinno być nauczenie wychowanków współżycia z seniorami – w czasach, gdy współczesne społeczeństwa gwałtownie się starzeją. Istotne wydaje się także uwrażliwienie młodego pokolenia na problemy i potrzeby seniorów oraz zachęcanie go do aktywnego, kreatywnego spędzania czasu wolnego, dzięki czemu w przyszłości wychowankowie w wieku szkolnym lepiej zaadaptują się do zmian związanych z przejściem na własną emeryturę¹⁷.

Badacze zajmujący się potrzebą przygotowania do starości uczniów wielokrotnie sygnalizowali w literaturze pedagogicznej i gerontologicznej, że taka młodzież będzie bez obaw myśleć o swojej starości, w sposób kulturalny i z szacunkiem odnosić się do seniorów oraz korzystać z ich doświadczenia.

Niestety, jak wynika z literatury przedmiotu, w szkołach rzadko przeznaczają się czas na tematy związane ze starością¹⁸. Mimo dość licznych prac naukowych dotyczących problematyki starzenia się, sytuacji osób starych w społeczeństwie oraz możliwości poprawy jakości ich życia niewystarczająco pisze się o roli edukacji szkolnej¹⁹ w kształtowaniu odpowiednich postaw uczniów wobec osób wieku senioralnego, co powoduje lęk związany z własnym starzeniem się oraz niekorzystnie wpływa na relacje młodzieży z osobami starymi.

Niniejsza monografia powstała na podstawie pracy doktorskiej nt. *Edukacja do starości w klasach IV–VI szkoły podstawowej i w gimnazjum na tle przemian demograficznych w Polsce*. Pragnę złożyć serdeczne podziękowania Pani Promotor dr hab. Grażynie Kempie za poświęcony czas, życzliwość i merytoryczne wsparcie w trakcie pracy nad rozprawą.

różnice pokoleniowe, [w:] *Starość w nurcie życia*, t. 2, *Refleksje nad starością*, red. E. Dubas, M. Muszyński, Łódź 2019, s. 45–54.

¹⁷ E. Maciantowicz, *Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość*, [w:] *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. S. Studen, M. Marczuk, Lublin 2006, s. 236; G. Orzechowska, *Przygotowanie do starości...*, s. 22; por. Z. Woźniak, *Starość. Bilans. Zadanie. Wyzwanie*, Poznań 2016; por. E. Miśkowiec, *Postrzeganie osób starszych przez młodzież*, [w:] *Jesień życia. Wybrane konteksty postrzegania i doświadczania starości oraz aktywizacji seniorów*, Kraków 2015.

¹⁸ S. Pawlas-Czyż, *Przeciw ageizmowi. O potrzebie wzmacniania społecznej pozycji człowieka starego*, „Wychowanie na Co Dzień” 2008, nr 7–8, s. 35.

¹⁹ Terminu *szkolna edukacja do starości* używam zamiennie z *szkolne wychowanie do starości*, *szkolne przygotowanie do starości*.

Anna Trzcionka-Wieczorek

Education towards old age for schoolchildren

Summary

Demographic research shows that modern societies are ageing, and Poland is one of the countries described as „demographically old”. According to reports prepared by the Central Statistical Office, people in the post-working age constitute about 18% of the population of our country and this process will be progressing. Meanwhile, as gerontologists write, there is a growing prevalence of social exclusion and aversion to old people as a social group. Also among seniors there are visible problems with good adaptation to changes associated with the aging process. In this situation an important role may be played by the education towards old age, carried out already at school age, thanks to which it is possible to prepare early for the numerous changes associated with the process of aging and to shape positive attitudes towards seniors.

The monograph discusses the problem of old people and their place in the Polish family and contemporary society in the context of demographic changes; it presents life styles of seniors, factors conditioning adaptation to changes related to the process of aging of individuals, opinions of children and adolescents about old age and their attitudes towards elderly people. The author presents the role of educating towards old age in a comprehensive school as an environment for teaching and educating adolescents, who live in times of demographic change. She analyses the content related to seniors, the process of ageing and factors conditioning good adaptation to changes related to old age found in scientific literature and primary and lower secondary school documents, i.e. the core curriculum, curricula, methodological guides for teachers and school textbooks for students. The author also demonstrates the role of the teacher-educator as a person directing the didactic and educational process, shaping the attitudes of young people towards seniors and preparing them for their own active and healthy old age.

The results of empirical studies conducted in elementary and middle school are a source of knowledge about the process of educating towards old age carried out in the comprehensive school. The information obtained from the surveyed students and teachers-educators presents the effects of this education, i.e. the attitudes of young people towards seniors and their knowledge of the aging process.

Spis tabel i wykresów

Tabela 1. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach IV–VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie według nauczycieli . . .	113
Tabela 2. Treści edukacji do starości, które powinny być realizowane w klasach I–III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie według nauczycieli	135
Tabela 3. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy IV Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie	141
Tabela 4. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy V Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie	142
Tabela 5. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy VI Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie	143
Tabela 6. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy I Gimnazjum nr 1 w Chorzowie	150
Tabela 7. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy II Gimnazjum nr 1 w Chorzowie	152
Tabela 8. Wyrażenia dotyczące rozumienia starości przez uczennice i uczniów klasy III Gimnazjum nr 1 w Chorzowie	153
Wykres 1. Postawy badanych wnucząt IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	163
Wykres 2. Postawy badanych uczennic i uczniów IV klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	164
Wykres 3. Postawy badanych uczennic i uczniów V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	165
Wykres 4. Postawy badanych wnucząt V klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	166
Wykres 5. Postawy badanych wnucząt VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	167
Wykres 6. Postawy badanych uczennic i uczniów VI klasy Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	167
Wykres 7. Postawy badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	168

Wykres 8. Postawy badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	168
Wykres 9. Postawy badanych uczennic i uczniów I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	170
Wykres 10. Postawy badanych wnucząt I klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	171
Wykres 11. Postawy badanych uczennic i uczniów II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	172
Wykres 12. Postawy badanych wnucząt II klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	172
Wykres 13. Postawy badanych uczennic i uczniów III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	173
Wykres 14. Postawy badanych wnucząt III klasy Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	174
Wykres 15. Postawy badanych uczniów Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	174
Wykres 16. Postawy badanych wnucząt Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	175
Wykres 17. Postawy badanych uczniów Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec obcych seniorów	175
Wykres 18. Postawy badanych wnucząt Szkoły Podstawowej nr 1 w Chorzowie i Gimnazjum nr 1 w Chorzowie wobec dziadków	176

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział I	
Człowiek stary oraz jego miejsce w polskiej rodzinie i społeczeństwie w kontekście zmian demograficznych	9
1. Wskaźniki osobowe i demograficzne starzenia się społeczeństwa polskiego	9
2. Wizerunek człowieka starego oraz własnej starości współczesnego pokolenia młodych w kontekście wartości polskiej rodziny	24
Rozdział II	
Wychowanie do starości w szkolnictwie ogólnokształcącym w decyzjach Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz w literaturze pedagogiczno-psychologicznej	43
1. Edukacja do starości w szkole ogólnokształcącej	43
2. Zainteresowania, wiedza i zachowanie młodzieży w okresie adolescencji w kontekście przygotowania uczniów do starości	54
3. Rola nauczyciela-wychowawcy w kształtowaniu postaw młodzieży szkolnej do własnej starości oraz inkluzji z seniorami	60
Rozdział III	
Podstawy metodologiczne badań empirycznych	77
1. Przedmiot, cele i typ badań	77
2. Problemy badawcze	79
3. Teren i próba badawcza	81
4. Metody i narzędzia badawcze	86
5. Organizacja i przebieg badań	88

Rozdział IV**Edukacja do starości w szkole podstawowej i gimnazjum 91**

1. Miejsce edukacji do starości w podstawie programowej dla klas IV–VI szkoły podstawowej, przewodnikach metodycznych, podręcznikach szkolnych oraz w działaniach nauczycieli 91
2. Miejsce edukacji do starości w podstawie programowej dla uczniów gimnazjum, przewodnikach metodycznych, podręcznikach szkolnych oraz w działaniach nauczycieli 115

Rozdział V**Postawy badanych uczniów względem seniorów oraz własnej starości w świetle samooceny i oceny pedagogów 139**

1. Ocena efektów realizowanej edukacji do starości z wybranych przedmiotów szkolnych 139
2. Ocena zainteresowań, poglądów i zachowań adolescentów względem osób starych 161

Zakończenie 179**Bibliografia 183****Summary 195****Spis tabel i wykresów 197**